

ФРОНТОВІ СВЯТКОВІ ПРАКТИКИ ВОЯКІВ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914-1917)**Іван СТИЧИНСЬКИЙ**Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ (Україна)

ivanstychynskyi@gmail.com

THE FRONT-LINE HOLIDAYS PRACTICES OF SOLDIERS DURING THE FIRST WORLD WAR (1914-1917)**Ivan STYCHYNSKYI**

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-1357-6757; Researcher ID: Q-5438-2018

Стичинський Іван. Фронтowe праздничные практики воинов российской армии в годы Первой мировой войны (1914-1917). Цель исследования. В исследовании идет речь о практиках праздника среди солдат российской императорской армии в фронтовых условиях во время Первой мировой войны. **Методы исследования.** В статье использованы методы анализа и синтеза. Также среди специальных методов используется метод визуальной антропологии. **Научная новизна.** Впервые в украинской исторической науке рассмотрено один из аспектов фронтовой повседневности (в данном случае – праздник) в милитарно-антропологическом измерении на конкретном примере. При помощи источников, которые происходят непосредственно от участников событий, сделана попытка реконструкции праздника на фронте и сформированы основные черты данного события. **Выводы.** Подчеркнуто важность исследования солдатской повседневной жизни, в частности времен Великой войны, на микроуровне, которым, в свою очередь, может выступать такое явление, как праздник, с его соответствующими трансформациями согласно окружающих условий.

Ключевые слова: милитарная антропология, Первая мировая война, русская императорская армия, солдаты, праздник, история повседневности, фронт, визуальная антропология, мемуары, письма.

Постановка проблеми. Дослідження Першої світової війни у милітарно-антропологічному вимірі є новим науковим напрямком не лише для українських теренів, а і для країн пост-СРСР. Тим не менш, вони є дуже важливими, адже розгляд подібного конфлікту лише у площині військово-політичної історії не робить його зрозумілим для загалу і не дає можливість цілком досягнути його масштаби. В той же час коли предметом дослідження стає сам учасник війни, конфлікт та певні його аспекти стають більш ближчими до нас. До того ж вивчення персонального (а через нього і колективного) досвіду вояків має велике практичне значення. Нині Україна перебуває у фактичному військовому конфлікті з Російською Федерацією. Останні події показують, що на якість збройних сил впливає не лише їх бойова підготовка, а і повсякденне життя та побут вояків у фронтових умовах. Через вищевказане милітарно-антропологічні студії зараз в Україні є надто актуальними. На нашу думку, Велика війна є вкрай важливим періодом в українській історії початку ХХ ст., адже українські землі стали театром військових дій, а вояки українці повноцінними учасниками конфлікту в складі армій ворогуючих альянсів країн. Найголовніше, саме Перша світова війна стала вагомим поштовхом до Перших визвольних змагань (1917-1921). В той же час цей період порівняно мало досліджений, що потребує виправлення.

В поданій статті ми розглядатимемо проблему фронтових святкових практик на прикладах з повсякденного життя вояків російської армії. Під час Першої світової війни саме в ній несла службу велика кількість вихідців з Наддніпрянської України. Ці вояки у 1917 р. активно долучаються та стануть основою збройних сил незалежної Української Народної Республіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свято на фронті є вузьким аспектом дослідження вояцького повсякденного життя. Подібні студії вимагають залучення джерельної бази, яка походить безпосередньо від учасників подій (щоденники, спогади, фронтові листи тощо). Без них дослідження не буде повним та об'єктивним. В цьому контексті відзначимо працю Інституту історії НАН України «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна»¹, зокрема її 2-гу книгу. Вона містить низку документів за допомогою яких можна досліджувати чимало рис фронтового солдатського побуту. Не менш важливим є і фотододаток, який знаходиться у книзі. Завдяки ньому ми можемо реалізувати метод візуальної антропології, і розкрити його потенціал в дослідженні Великої війни. Серед новітніх російських праць присвячених предмету дослідження особливої уваги заслуговують збірник «Письма с войны 1914-1917»² та мемуарна збірка «Первая мировая: взгляд из окопа»³. Перша праця складається з теоретичної частини та об'ємного зібрання джерел – листів. Епістолярна спадщина в ній поділена за різним тематичним спрямуванням, що значно полегшує роботу із джерельним матеріалом. В другій книзі зібрано низку не відомих до нині мемуарів військово-службовців російської армії – учасників Першої світової війни. Публікація подібних джерел корисна не лише для військових істориків, а і для дослідників, які цікавляться історією повсякденності, локальною історією тощо.

¹ Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina [The great war and Ukraine 1914-1918]: In two books, Book 2: Dokuments and memories, Ed. board.: V. A. Smolii (head), H. V. Boriak and oth.; main. ed. O. P. Reient, auth. board: Yu. V. Beresten and oth., Kyjiv, TOV "Vydavnytstvo"Klio" [Klio Publishing], 2015, 800 p. [in Ukrainian].
² Pis'ma s vojny 1914-1917 [Letters from war 1914-1917], forming, comments and introductory article by A. B. Astashov and P. A. Simmons, Moskva, Novyi Hronograf, 2015, 800 p. [in Russian].
³ "Pervaia mirovaia: vzghliad iz okopa" [World war I: view from the trench], Introduction, form., and comments by K. A. Pakhaliuk, M. ; SPb. : Nestor-Istoria, 2014, 216 p. [in Russian].

¹ Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina [The great war and Ukraine 1914-1918]: In two books, Book 2: Dokuments and memories, Ed. board.: V. A. Smolii (head), H. V. Boriak and oth.; main. ed. O. P. Reient, auth. board: Yu. V. Beresten and oth., Kyjiv, TOV "Vydavnytstvo"Klio" [Klio Publishing], 2015, 800 p. [in Ukrainian].

² Pis'ma s vojny 1914-1917 [Letters from war 1914-1917], forming, comments and introductory article by A. B. Astashov and P. A. Simmons, Moskva, Novyi Hronograf, 2015, 800 p. [in Russian].

³ "Pervaia mirovaia: vzghliad iz okopa" [World war I: view from the trench], Introduction, form., and comments by K. A. Pakhaliuk, M. ; SPb. : Nestor-Istoria, 2014, 216 p. [in Russian].

Метою статті є дослідження святкових практик військовослужбовців російської імператорської армії (далі – російської армії) у фронтових умовах в роки Першої світової війни. Свято – урочиста і обов'язкова подія в мирному житті для мешканця Російської імперії початку ХХ ст. Через це для нас цікава його трансформація та місце у фронтовому, екстремальному житті.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку нашого дослідження вважаємо за потрібне зазначити, що у військовому середовищі Російської імперії крім загальнодержавних існували і суто військові свята. Йдеться про свята конкретних частин – полків. Полкове свято призначалось в певний день, який був православним релігійним святом. Не дивчись на те, що чимало полків російської армії мали шефів, серед яких були представники, як власне російської так і закордонних монарших родин, все ж таки у виборі свята релігійний фактор виявився вищий від, скажімо, дня народження свого, або чужого монарха. На нашу думку, в цьому немає нічого дивного. Навпаки, такий порядок є доволі показовим для Російської армії. Адже саме релігія була головним рушієм державницької ідеології та виступала ідентифікатором свій/чужий.

Пропонуємо розглянути дане питання на прикладі окремо взятої частини – 131-го піхотного Тираспольського полку. Так, святом полку було 6 серпня, день Преображення Господнього. Крім загального свята полку, батальйони, які входили до його складу також мали свої святкові дні. Зокрема в 131-му полку (дати подано за старим стилем):

I-й батальйон – Обретіння чесної глави Іоанна Предтечі;

II-й батальйон – Обретіння чесної голови Іоанна Предтечі;

Запасний батальйон – 24 лютого⁵;

Крім батальйонних свят були також і ротні:

1-а рота – 27 листопада, знамення Богородиці;

2-а рота – 28 липня, смоленської ікони Божої Матері;

3-тя рота – Казанської ікони Божої Матері;

4-та рота – 6 грудня, св. Миколай Мирлекійського Чудотворця;

5-та рота – 1 жовтня, Покрова Пресвятої Богородиці;

6-та рота – 29 червня, св. апостолів Петра і Павла;

7-а рота – 8 листопада, собор архістратиґа Михаїла;

8-а рота – 23 листопада, св. Благовірного князя Олександра Невського;

9-та рота – 6 грудня, св. Миколай Мирлекійського Чудотворця;

10-та рота – 23 квітня, св. Великомученика Георгія

Переможця;

11-та рота – 23 квітня, св. Великомученика Георгія Переможця;

12-та рота – 24 червня, Різдво предтечі та хрестителя Господнього Іоанна;

13-та рота – 20 липня, св. пророка Іллі;

14-та рота – 9 травня, перенесення мощів святого Миколи Чудотворця;

15 рота – 6 грудня, св. Миколай Мирлекійського Чудотворця;

16 рота – 9 травня, перенесення мощів святого Миколи Чудотворця;

нестройова рота та команда полкових музикантів – 1 жовтня, Покрова Пресвятої Богородиці⁶;

Як бачимо, частини російської імператорської армії мали насичене святково-релігійне життя.

Повертаючись до полкового свята, варто зауважити, що одним з його елементів мала бути релігійна відправа – молебень. Для таких заходів передбачались полкові церкви. До Великої війни полковий храм міг бути стандартною церковною архітектурною спорудою (деякі з таких збереглися в Україні). Для польових умов передбачалась похідна церква. Вона являла собою похідний намет з складним іконостасом, престолом, антимином та іконою, яка була покровительницею полку⁷.

Але військові умови могли вносити корективи у вигляд похідного храму, як спрощуючи його, так і вдосконалюючи. Мемуари учасників подій та фотодокументи дозволяють дещо ширше розглянути це питання.

Щоденник К. В. Ананьєва містить цікаву згадку про церкву на позиціях (тут і далі переклад з російської – Стичинський І.). «Вчора і сьогодні наша 7-а рота говіла, а я тим[часово] командую цією ротою.

Я теж сповідався їй причащався, все проходило в саморобній церкві з тинів. Зроблений вівтаря, декілька ікон, продаються свічки. Та все не те, що вдома, немає тої урочистості служби.»⁸

В особистому фотоальбомі генерала Келлера є фото, яке атрибутовано, як похідна церква в окопах 10-го драгунського Новгородського полку (1914-1916 рр.)⁹. З того, що можна побачити на фото, а це, судячи з усього, край траншеї де зроблена ніша в якій розкладені ікони та релігійний плакат. Все це прикрашено рослинами, зокрема чітко можна розрізнити соняхи. З побаченого можемо сказати, що це радше не церква, а польовий вівтар. Хоча, знову ж таки, можливо фото охопило не все і релігійного начиння та атрибутики конкретно на цій позиції було більше, що давало підстави назвати зображене на фото церквою.

У фотографічних документах праці «Велика війна 1914-1918 рр. та Україна» є декілька цікавих фото, які стосуються похідної полкової церкви. В книзі вміщено

⁴ Myhaylov M. V. 131-j pekhotnyi Tiraspolskyi polk [131 Tiraspol infantry regiment], Kiev, 1900, URL : <http://regiment.ru/reg/II/B/131/1.htm> [in Russian].

⁵ Ibid.

⁶ Ibidem.

⁷ «Voyna 1914-1917 gg. Iz lichnogo fotoalboma generala grafa F.A. Kellera» [War 1914-1917 from generals F. A. Keller personal fotoalbum], Form.: Tatiana Emelianova, Natalia Klimovych, others; Ed., introd. Dmitriy Vladimirovich Tabachnik; Introd. art. K.Y. Kosachev; Tsentralnyi gosudarstvennyi kinofotofonoarkhiv Ukrainy [Central state kinophotophonearchivy of Ukraine], Kharkov, Folio, 2013, P. 314 [in Russian].

⁸ «Pervaia mirovaia: vzghliad iz okopa» [World war I: view from the trench], Introduction, form., and comments by K. A. Pakhaliuk, Moskva; SPb.: Nestor-Istoria, 2014, P. 214 [in Russian].

⁹ «Voyna 1914-1917 gg. Iz lichnogo fotoalboma generala grafa F.A. Kellera» [War 1914-1917 from generals F. A. Keller personal fotoalbum], Form.: Tatiana Emelianova, Natalia Klimovych, others.; Ed., introd. Dmitriy Vladimirovich Tabachnik; Introd. art. K.Y. Kosachev; Tsentralnyi gosudarstvennyi kinofotofonoarkhiv Ukrainy [Central state kinophotophonearchivy of Ukraine], Kharkov : Folio, 2013, P. 223 (P-267) [in Russian].

два фото. На першому зовнішній вигляд храму. Він являє собою навіс з ялинових, або соснових, гілок який є дахом храму, що спирається на каркас. Такі ж гілки розкладені і навколо храму. Увінчує церкву дерев'яна маківка з хрестом¹⁰. Друге фото є вже більш цікавим, адже зображає інтер'єр. На ньому ми бачимо церковну наву, з піщаною підлогою, і припускаємо, що вона є під навісом і не має бічних стін. В той же час наявний дерев'яний дах. Вівтарна частина є вже більш капітальною, судячи з фото, частиною дерев'яної будівлі. Є царські та дияконські врата, ікони з оздоблення яких слугують в той же час іконостасом. За вівтарем помітний престол. В інтер'єрі церкви також відзначимо підсвічники та хоругви¹¹.

Важливо зазначити, що побудові такого храму мав сприяти довгий час перебування підрозділу в одному і тому ж місці (реалії позиційної війни, якщо казати загально). Інакше не було б потреби облаштувати полковий похідний храм так стаціонарно.

Крім вже описаних вище варіантів, відзначимо, що для релігійних відправ могли використовуватись і храми населеного пункту в якому, або поблизу з яким перебувала частина.

Завершуючи тему полкових свят, на нашу думку, буде цікавим відзначити той факт, що дана традиція від російської армії перейшла до війська Української Народної Республіки. Так серед архівного зібрання Інституту Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського нам вдалось відшукати запрошення на полкові свята деяких частин армії УНР¹² для члена Української Центральної Ради І. М. Стешенка. Їх фото подаємо у статті (фото 1 – 2).

В православній традиції одним з найшанованіших свят є Великдень. Спробуємо в даній роботі реконструювати фронтний Великдень за матеріалами джерел, які походять від учасників Першої світової війни.

Звернемось, на початку, до «Листів» Ф. Степуна. В них можна знайти доволі розлогіий опис святкування Великодня.

«Як добре, що все прийшло так вчасно, як вдвічі добре, що під Світле Воскресіння доля роз'єднала мене й гармати.

Я ретельно миюсь, голюсь та повільно вдягаюсь. Дивлюсь в дзеркало. Ти б мене не впізнала: від моєї голеної бабської обризглості не лишилось і сліду. Обличчя схудло, засмагло й стало набагато мужнішим. Волосся "по-російськи", невеликі вуса і борода роблять мене остаточно схожим на мене в ролі Петра Ілліча (пам'ятаєш мій перший виступ, Степана Павловича та Черногубову?).

Мій туалет завершують фіалки, які живо нагадують мені твої одноманітно-витончені капелюшки і весь твій чарівний образ: на шовковій хустині надіслані тобою парфуми, що викликають в пам'яті з дитинства знайомий мені запах верхнього правого ящика твого комоду, в якому у зразковому порядку зберігаються

фішію, рукавички, мережива й твої напівчоловічі крохмальні комірці від Лулу та Бріке»¹³. Тут зауважимо, що при бажанні й можливостях з тилу можна було отримати деякі речі. В даному випадку описуються подарунки та гігієнічні засоби. Цікаво, що посилки передавались не лише поштою, а й товаришами по зброї, коли ті їхали у відрядження чи відпустку. Саме такий випадок тут описує Ф. Степун.

«О дев'ятій ми сіли за легкий обід, новий командир, Вільзар, я та двоє гостей. Пообідавши, ми остаточно прибрали кімнату, накрили пасхальний стіл: куліч та паска, надіслані з Москви, паска, "споруджена" нашим хазяйновитим командиром, львівський окорок шинки, у виготовленій Гільовим паперовій горжсетці, яйця, дуже вдало пофарбовані цибулею, червоними канцелярськими чорнилами та ліловою мастикою для казенних печаток, дві пляшки вина (Вільзар отримав червоне, а я твоє «Опорто») й безодня всіляких солодоців»¹⁴. У цьому уривку доволі вичерпний образ святкового столу (і доволі не поганого, як для військових умов). Звертаємо увагу, що наявні обрядові страви, а також, автор описав, яким чином виготовлялись фронтів крашанки.

«Об одинадцятій ми поїхали в Свидник, невеличке, остаточно зруйноване і нами, і австрійцями містечко (в ньому штаб дивізії та керівництво бригади), в якому була призначена служба. Командир, Вільзар та один з наших гостей поїхали в екіпажах, а я з новим дивізійним ад'ютантом Михайлом Лаврентійовичем — верхи»¹⁵. Служба Божа довершує образ свята. Як бачимо, на фронті Великдень також відзначався повноцінно. Принаймні, конкретно описаний автором. Відзначимо також об'єктивність Ф. Степуна в зазначенні того, що руйнувань містечку завдала, як ворожа, так і своя сторона.

Цікаві свідчення про відзначання Великодня знаходимо і в солдатських листах. Андрій Іщук пише у 1916 р.: *«На перший день Пасхи коли ми вже розговорились відпочили трохи у нас все тихо жодного пострілу стали ми з своїх окопів махати шапками до свого ворога і він теж почав махати і стали звати один одного до себе в гості і так що ми зійшлись по маленьку з австрійцями на середину між дряпанними загородженнями без будь якої зброї і почали христосуватись а деякі австрійці були православні то цілувались з нами а деякі з жалю заплакали та пригощали один одного разом танцювали як справжні товариші а потім розійшлись і має бути наша історія описана в газетах»¹⁶.* Автор листа свідчить про цікаву практику зустрічі із супротивником. На ній ретельніше ми зупинимось далі. Нині ж розглянемо ще низку подібних випадків.

«Херсонські купці дали нам подарунки а вдень прийшли до нас австрійські вояки Христосувались з нами принесли рому спирту а після ми до них ходили занесли їм паски сала, а то в них чорний хліб, а ввечері прийшов до нас їхній офіцер приніс пляшку рому та не

¹⁰“Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina” [The great war and Ukraine 1914–1918]: In two books, Book 2: Dokumenty and memories, Ed. board.: V. A. Smolii (head), H. V. Boriak and oth.; main. ed. O. P. Reient, auth. board.: Yu. V. Beresten end oth., K.: TOV "Vydavnytstvo "Klio" [Klio Publishing], 2015, P. 714 (Photo 10).

¹¹Ibid., P. 714 (Photo 11).

¹²IR NBUV, f. 207, spr. 9–10 [In Ukrainian].

¹³Stepun F.A. (N. Lugin). “Iz pisem praporshchika-artillerista” [From letters of praporscik-artillerymen], Tomsk: Izdatelstvo «Vodolei» [Vodolei publishing], 2000, P. 57.

¹⁴Stepun F. A. Op. cit., P. 57.

¹⁵Ibid.

¹⁶“Pis'ma s vojny 1914-1917” ..., op. cit., P. 405 (N 754).

хотів повертатись назад. Наші полонені втекли від німців, йшли 21 день, вийшли на ділянку, під час пасхи австрійці пропустили наших, хоча була стрільба»¹⁷. В наведеному листі Ігнатія Ошевука до Сави Ящука знаходимо цікаву інформацію стосовно допомоги війську з тилу. Такі факти, а зокрема роздавання подарунків воїнам на позиціях на честь релігійного свята, мають і документальні підтвердження. Наведемо одне з них, щоправда воно стосується Різдва, а не Великодня.

Йдеться про Звіт службовців Київського округу шляхів сполучення про поїздку в діючі армію для роздавання різдвяних подарунків¹⁸. В ньому розповідається про організацію доставки подарунків до солдатів із задіянням залізниці та автомобільного транспорту. Видача подарунків проводилась не безпосередньо в окопах, а в прифронтових населених пунктах, щоб не привертати уваги ворога до позицій та не наразити на небезпеку цивільних делегатів¹⁹.

В решті подібних документів можна знайти перелік речей, які відправлялись в якості допомоги на фронт. Зокрема: сорочки, кальсони, онучі, носові хустинки, цукор, мило, поштовий папір, конверти, тютюн та махорка.

Зауважимо, що допомога для війська, своєрідне волонтерство, ініціювалося з багатьох рівнів. Так жертвувати подарунки могли, як громади²⁰, організовані в церковні приходи²¹, так і приватні особи²². Крім цього державні установи та організації.

Серед подарунків можемо зустріти і специфічні речі. По-перше, що крім власне готового одягу, до війська передавали комплектуючі та інструменти для його виготовлення: шкіру, підошви, підбори, набійки, задники, колодки та устілки для взуття, нитки для ремонту одягу²³.

В подарунки йшли також високотехнологічні на той час речі, такі, як: електричні ліхтарики, перукарські машинки, годинники для унтер-офіцерського складу²⁴. В той же час, усвідомлюючи важкість умов перебування вояків на фронті, по що йшлося в попередньому підрозділі, разом, скажімо, з сірниками до війська передавали й огниво. При цьому підкреслюючи, що «так як іноді по вологості сірники не відповідають своєму призначенню»²⁵.

Продовжимо далі розгляд персонального досвіду фронтового Великодня у вояків. Самуїл Бабейков в листі до Агафії Бабейкової згадує: «На перший день Австрійці прийшли до нас принесли горілки а наші пішли до них взяли хліба ковбаси та сала і так ми пасху справляли грали на гармошіці балалайці і наші понативались горілки а ночували в їх окопах»²⁶. Особливої уваги варті відомості про перебування на ворожих позиціях (!).

Зустрічаються листи де вже в 1916 р. дискутується

на тему закінчення війни. «На велик день наші солдати виходили до австрійців в окопи христосуватись і вони їх не зачіпали а напоїли чаєм та піднесли горілки по чарці і говорили по хорошому коли мир буде наші говорять їм ми будемо воювати ще два роки а на своєму поставимо, але вони кажуть о ні пане, ми більше місяця не будемо хай німець як хоче»²⁷. Автор цього листа, усвідомлюючи це чи ні, передає нам в тому числі цікаві відомості про ставлення австро-угорських вояків до своїх союзників.

Трапляються листи де прямо вживається категорія перемир'я. «Перші три дні солдати наші та австрійські всупереч наказу влаштували перемир'я тобто не випустили жодного снаряду жодного пострілу, ходили один до одного в окопи. Наші пригощали їх хлібом а ті наших земляків ромом дружба була повна, як кажуть ходили й офіцери, навіть знімались групами. Чи не диво...австрійці жаліються, що немає в них хліба, дають тільки 1 1/4 фунта на три дні. Обіцяють прямо здаватись масами. Та чи це правда. Твій Федюшка»²⁸. Невідомий Федір пишучи до Марії Карцевої відзначає цікавий факт, що походом у ворожі окопи не гребував і офіцерський склад.

Подібні розмови про мир знаходимо в листі Д. Давиденка до Н. Давиденко: «...На перший день Пасхи ми влаштували перемир'я. Наші викинули білий прапор та пішли до австрійців, вони побачили нас і теж з білим прапором рушили до нас і ось посеред чистого поля зійшлись похристосувались, привітались. Привітали один одного зі святом і стали разом гуляти, тут ще й наші прийшли з гармошкою і почали гуляти. Вони пригощали нас папіросами, давали нам горілки, почали танцювати і я навіть сам гарцював. Ну а потім сіли на лузі і стали розмовляти і ось що вони кажуть, що буде скоро мир, не довше ніж як в травні місяці, вони говорять, що їм зовсім немає чого їсти. Хліба чорного немає зовсім, їдять майже одну кукурудзу, ходять майже всі роззуті: один в своїх боретках, а інші в худих чоботях. Ось, наприклад, купити пару просять коштує 120 крон, а на наші гроші 60 рублів, а якщо купити хорошу свиню, то заплатити потрібно щонайменше 100 рублів. М'яса в них немає вже давно, так ось вони чекають скоро миру, вони вже не в силах більше з нами воювати...»²⁹.

Інколи такі Великодні зустрічі не були дуже тривалими: «Вдень з нашого взводу 4 чоловіка взяли паску та цукру і пішли до їхніх окопів, і не далеко зупинились, а австрійці вийшли до наших назустріч і давай цілуватись та Христосуватись. Наші дали їм паски, а вони дали їм папіроси, сірників та шоколаду. Розпитували один одного як живеться, вони говорили, що в них хліба немає і горілки потім розпрощались і пішли в окопи з піснями»³⁰. Так пише невідомий вояк до Марії Клімової.

¹⁷ Ibidem, N 755.

¹⁸ «Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina» ... op. cit., P. 500-501 (N 233).

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid., P. 484 (N 321).

²¹ Ibid., N. 322.

²² Ibid., P. 487 (N 325).

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., P. 488 (N. 327).

²⁵ Ibid., P. 489.

²⁶ «Pis'ma s vojny 1914-1917» ..., op. cit., P. 405 (N 756).

²⁷ Ibid., P. 406 (N 758).

²⁸ Ibid., P. 407 (N 761).

²⁹ Ibid., P. 407-408 (N 762).

³⁰ Ibid., P. 410 (N 770).

Наведені вище джерела свідчать про таке, вже можна не боячись цього слова сказати, мирне святкування Великодня. Але треба зауважити, що цьому сприяла саме позиційна війна. В момент активного ведення бойових дій з постійними змінами позицій, на нашу думку, все виглядало б дещо інакше. В даному ж випадку, за свідченням самих учасників Першої світової війни, позиції, окоп, ставали для вояка домівкою, а воєг, таким чином, перетворювався на сусіда.

Отже підведемо підсумки наших реконструкторських потуг стосовно святкування Великодня у польових умовах російською армією:

Навіть за умов війни Великдень залишався важливим святковим днем для вояків, про що свідчать доволі розвинені практики його святкування;

Одним з елементів святкування була релігійна служба. В якості храму могли використовуватись наявні церкви в населених пунктах поблизу з позиціями;

Обов'язковою була і святкова трапеза з наявністю обрядових страв та алкогольних напоїв;

Поширеними було також отримання подарунків. Як з дому так і від різних благодійників чи благодійних організацій;

Найцікавішим аспектом у фронтовому Великодні, на нашу думку, є спільне його святкування з ворогом. Воно включало в себе зустріч, або на нейтральній території, або на позиціях однієї з протиборчих сторін, обмін подарунками. Найчастіше це були продукти харчування з яких і складалась імпровізована святкова трапеза. Крім цього відбувались різні веселощі.

Факт таких великодніх замирень є дуже цікавим і заслуговує окремої уваги в контексті розгляду такого питання, як небойові контакти поміж ворогуючими арміями на фронті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Не дивлячись на всі складнощі фронтового повсякденного життя свято в ньому займало велике місце. Це, на нашу думку, пов'язано, як з етнічними особливостями переважної більшості вояків російської армії – представників традиційного суспільства, так і з характерною рисою Великої війни – позиційністю. Як бачимо з джерел такі визначні релігійні свята, як Великдень, не втрачали своєї важливості і у військовий час.

В контексті перспектив подальших досліджень зазначимо, що розгляд таких мікро-тем, зокрема, особливості свята на фронті є доволі продуктивним напрямком у мілітарній антропології. Адже крім самого предмету дослідження ми торкаємось і дотичних тем, наприклад військово-психологічних : питання образу ворога, ставлення до нього тощо. Таким чином дослідження набуває вже міждисциплінарного рівня, а отже і більшої наукової ваги.

Stychynskyi Ivan. The front-line holidays practices of soldiers of the Russian Army during the First World War (1914-1917). Aim of investigation. The study refers to festive practices among soldiers of the Russian Imperial Army in the front-line during the First World War. Taking into the fact that now Ukraine is in state of military conflict with the Russian Federation, its interest in domestic military history has increased significantly. At the beginning of the XX century Ukrainian lands became a theater of hostilities of one of the greatest conflicts, and Ukrainians participated in it as part of the armies of the participating units of the war. In general, World War I (1914–1918) became one of the most powerful factors in the Ukrainian War of Independence (1917–1921). Despite such an importance of the period of the Great War, it is a relatively poorly-studied page in the history of Ukraine. The relevance of this study is also explained by the acuteness of the problem of warrior everyday life in its chronological development. Actual events have shown that the qualitative state of the armed forces is influenced not only by their combat readiness, but also by the lives of soldiers during the war. **Research methodologies.** The article uses methods of analysis and synthesis. Also, the method of visual anthropology is used among special methods. **Scientific novelty.** For the first time in Ukrainian historical science one of the aspects of the front of everyday life (in this case, a holiday) in a militarist-anthropological dimension on a concrete example is considered. The article attempts to reconstruct the holiday at the front and summarizes the main features of this event with the help of sources created directly by the participants of the events. **Conclusions.** It was emphasized the importance of studying the warrior's everyday life, in particular the years of Great War, which in turn at the micro level may be correlated to the phenomenon such as a feast with its corresponding transformations to the surrounding conditions. It is noted that in the militarist-anthropological investigations it is important to involve different sources, both documentary grass roots, and photographs of that time. Such complexity makes research more perfect. It also points to the interdisciplinarity of militaristic anthropology: research in its domain can often be related to micro-history, local history, military psychology, etc.

Key words: military anthropology, World War I, Russian imperial army, soldiers, holiday, microhistory, front, visual anthropology, memoirs, letters.

Стичинський Іван – аспірант Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка (Історичний факультет, кафедра етнології та краєзнавства). Сфери наукових інтересів: мілітарна антропологія, українські землі та українці у Першій світовій війні. Автор 14 наукових публікацій присвячених мілітарно-антропологічним аспектам Великої війни та джерелознавчим питанням у вивченні військового повсякдення вказаного періоду.

Stychynskyi Ivan – Ph. D. student of the Kyiv National Taras Shevchenko University (Historical Faculty, Department of Ethnology and Local History). Areas of scientific interest: military anthropology, Ukrainian lands and Ukrainians in the First World War. Is an author of 14 scientific publications devoted to the militarist-anthropological aspects of the Great War and source-study questions in the study of the military everyday life of this period.

Received: 05.10.2018

Advance Access Published: December, 2018

© I. Stychynskyi, 2018